

Gåtfull Ulf

– en efterslänrare till den vikingatida myntskatten från Store Valby på Själland

Av Lennart Bondeson, Tobias Bondesson & Michael Märcher

Bondeson, L.; Bondesson, T. & Märcher, M., 2012. Gåtfull Ulf – en efterslänrare till den vikingatida myntskatten från Store Valby på Själland. (Ambiguous Ulf – a straggler of the 11th century coin hoard from Store Valby on Zealand). *Fornvännen* 108. Stockholm.

A previously unknown type of Viking Age penny is described and commented on. The obverse indicates that the coin is Danish and was struck during the reign of Cnut the Great (1018–1035). However, the reverse has an unprecedented ambiguous legend, suggesting that the coinage in question was not issued by Cnut himself but by his brother-in-law and Danish viceroy Ulf Jarl, who allegedly plotted against the king in order to replace him on the throne of Denmark.

Lennart Bondeson, Repslagaregatan 6B, SE-211 21 Malmö.
repslagaregatan6b@gmail.com

Tobias Bondesson, Einar Hansens Esplanad 65, SE-211 13 Malmö.
t.bondesson@gmail.com

Michael Märcher, Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet, Frederiksholms Kanal 12, DK-1220 København K.
michael.maercher@natmus.dk

På en själländsk åker gjordes en solig söndag i maj 2012 ett märkligt fynd med metallsökare. Fram ur jorden tittade ett litet silvermynt prytt med ett porträtt som vid första anblicken liknade en full-fjädrad indian! Vid närmare undersökning av bild och text stod det strax klart att det inte bara var fråga om ett vackert vikingatida mynt utan också en mycket udda mynttyp, som kanske inte ens var känd sen tidigare. Uppföljande efterforskningar har styrkt den misstanken, vilket föranleder denna publikation. Men innan vi går in på detaljer i myntbilden, låt oss se på fyndomständigheterna.

På myntets fyndplats – vid Store Valby strax norr om Roskilde – hittades 1839 en skatt bestående av vikingatida mynt (632 intakta samt ett antal fragment) med *terminus post quem* 1047. Enligt fyndprotokollet – som fortfarande finns i original på Nationalmuseet i Köpenhamn – behöll

Det kgl. Møntkabinet 529 av de insända mynten, däribland 397 anglosaxiska och 26 danska. Resten, mestadels tyska mynt, återlämnades till markägaren. Sammansättningen av de ingående mynttyperna har senare beskrivits mer i detalj (DMS, s. 194–197; von Heijne 2004, s. 286).

I början av 1990-talet undersöktes åkermarken kring skattfyndplatsen av en amatörarkeolog med metallsökare, vilket resulterade i att ytterligare ett hundratal vikingatida mynt kunde samlas in (von Heijne 2004, s. 286). Mot bakgrund av förbättrad teknik med utveckling av allt känsligare detektorer väckte en av oss (TB) tanken på att åter försöka lokalisera fyndområdet och med modern utrustning spåra upp och ta till vara eventuella efterslänrare (givetvis med tillstånd från såväl Roskilde museum som markägaren). Hitills har denna satsning gett ett tillskott på 15 hela

	Hela	Fragment
Anglosaxiska mynt		
Æthelred II		
Crux		2
Long Cross	1	
Last Small Cross	1	
Knut den store		
Quatrefoil	1	4
Pointed Helmet	5	3
Harald Harfot		
Jewel Cross	1	
Fleur-de-Lis	1	
Tyska mynt		
Otto III (St Colonia)	1	
Otto-Adelheid	1	
Henrik II (?) (St Colonia)	1	
Konrad II (Duisburg)	1	
Danskt mynt		
Knut den store, Hbg 39 var	1	
Obestämbare mynt		
		4
Totalt	15	13

Tabell 1. Metallsökarfynd vid Store Valby 2010–2012. Dominansen av engelska mynt i förhållande till tyska överensstämmar med de delar av skatten som samlades in 1839 och i början på 1990-talet. — Metal detector finds at Store Valby in 2010–2012. The predominance of English coins mirrors the greater parts of the hoard found in 1839 and the early 1990s.

mynt och nästan lika många myntfragment, varav de flesta visat sig bestämbara. Fynden har gjorts utspridda över ett cirka 2500 m² stort område. Mynttyperna framgår av tab. 1.

Unikt fynd?

Att döma av genomgången litteratur och konsulterad expertis (se tack nedan), visar ett av de senast funna mynten (fig. 1a) en kombination av åtsida och frånsida som inte har dokumenterats tidigare. På åtsidan ses ett stiliserat härskarpporträtt: en vänstervänd bröstbild med spira och huvudprydnad av det slag som Bror Emil Hildebrand kallade »utstående hår» i sin klassiska typindelning av anglosaxiska mynt (1846, s. 21, 135). Början och slutet av omskriften +INNOMIINEDEIPATRI avgränsas av bröstpartiets veckade beklädnad, som når myntets kant. Frånsidan visar ett likarmat dubbellinjigt kors, som innesluter en central cirkel. Korsarmarna når ut till en pärlrand längs myntets kant, där de avslutas med cirkelornament och bryter (/) omskriften +Λ/VL/FN/OMI/.

Stampställningen är cirka 180 grader. Myntet väger 1.09 g och mäter 18 mm i diameter. Det har ett totalt testmärken (pecks) på frånsidan och ett par på åtsidan. Det har dessutom böjts på ett sätt som, liksom testmärkena, är förenligt med kontroll av silverhalten, något som hörde till den gängse hanteringen av mynt vid en tid då de användes som betalningsmedel efter vikt och lödighet.

Åtsidan

Åtsidan är i sig en stor sällsynthet med bara fyra eller fem kända exemplar. Ett av dessa mynt (fig. 1 b), som också kommer från Store Valby-skatten (DMS, s. 194, 197), ingår i det danska Nationalmuseets huvudsamling och har publicerats av Peter Hauberg i tecknad form (1900, planche III:39). För enkelhets skull kallar vi denna mynttyp fortsättningsvis Hauberg 39. Ett exemplar finns på Kungliga Myntkabinettet i Stockholm (Malmer 1997, s. 596) och ett är känt från det s.k. Lübeck-fyndet 1876 (Hauberg 1900, s. 180; nr 192). Smörgrossisten Lars Emil Bruuns enorma

Fig. 1. Två rariteter från samma skatt – hittade med 173 års mellanrum.

A, (upptill). Det nyfunna, ännu inte konserverade myntet med tidigare odokumenterad från-sida av typen Long Cross. Namnet Ulf ses i omskriften. Foto TB.

B, (nedtill). Nationalmuseets exemplar av Hauberg 39, som har attribuerats till Knut den store och Slagelse. Åtsidan är stampidentisk med det nyfunna myntet. –Two rarities from the same hoard—found 173 years apart.

A, (above). Recently found, not yet conserved penny of a novel type with a previously undocumented Long Cross design. The name Ulf occurs in the reverse legend.

B, (below). A Danish penny attributed to Cnut the Great (Hauberg 39). Obverse stamp-identical to the new coin.

myntsamling (Nielsen 2011) inkluderar ett enstaka katalogiserat exemplar (Bruun 1928, nr 1329). Detta mynt, som efter Bruuns död förvarats på Frederiksborgs slott i Hillerød till 2011 och numera finns i Danmarks Nationalbank, kan vara samma mynt som hittades i Lübeck. Ett annat exemplar har nyligen sålts på auktion (Bruun Rasmussen 2011). Det rör sig om samma mynt som fotograferats för att illustrera Hauberg 39 på den numismatiska webbplatsen Dansk Mønt (www.danskmoent.dk).

Den aktuella åtsidas omskrift kring härskarporträttet saknar regentnamn och har i stället ett religiöst budskap. Rätt stavat skulle det lyda *In nomine Dei Patris* – i Gud Faderns namn. Den hittills enda kända frånsidan på dessa mynt är av typen Short Cross (fig. 1 b), en design som introducerades av Knut den store 1029. Omskriften är +BRIHRIC ON SLAHL, avseende myntmästare Brihric i myntorten Slahl, tolkad som Slagelse på Själland (Hauberg 1900, kap. V; Moesgaard 2000, s. 41).

Med användning av mikroskopiteknik (Aagaard 1994) har vi kunnat fastställa att åtsidan på det nyfunna myntet är stampidentisk med åtsidan på Nationalmuseets exemplar av Hauberg

39. Åtsidan på de båda mynten har med andra ord präglats med samma stamp, medan två olika stamplar använts till frånsidan (fig. 2). Denna stampkoppling innebär att det nyfunna myntet, i likhet med Hauberg 39, kan misstänkas vara präglat i Slagelse. Något avgörande bevis är det emellertid inte eftersom stamplar är flyttbara.

Frånsidan

Frånsidan av typen Long Cross har rötter tillbaka till England år 997. Omskriften saknar känd parallell. Vad kan då texten ΔVLFNOMI stå för? En tänkbar tolkning på latin – som även passar väl in i ett religiöst sammanhang – är *A Ulf nomi[sma]*. Syntaxen är densamma som i det klassiska uttrycket *A Deo rex, a rege lex* – från Gud kommer konungen, från konungen lagen (Vilborg 2004, s. 11). I analogi med detta kan *A Ulf nomisma* tolkas som att myntet kommer från Ulf. Användningen av *nomisma* som beteckning för mynt i stället för *moneta* har en synnerligen träffande religiös anknytning i detta fall. Den bibeltext som var allenarådande när myntet präglades var den latinska Vulgata. Där används ordet *nomisma* på ett enda ställe, närmare bestämt i Matteus-evangeliet 22: 19. Sammanhanget är att Jesus blir tillfrågad om

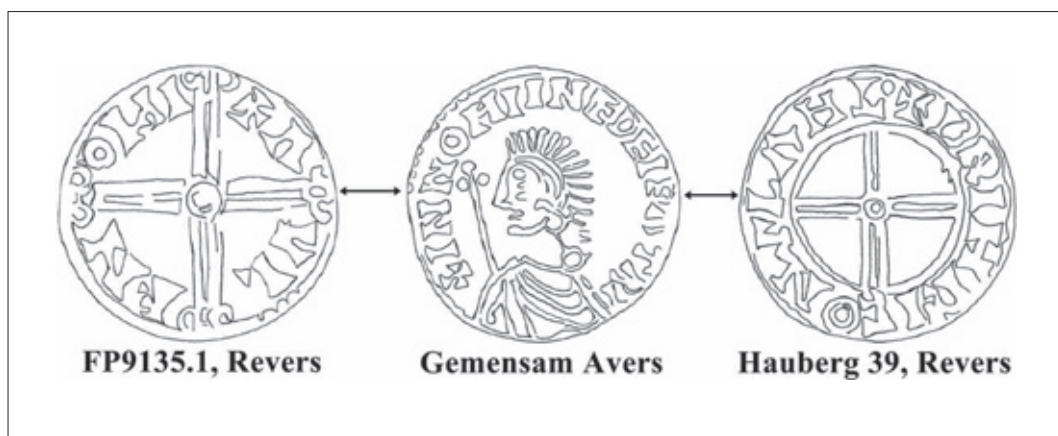

Fig. 2. Mikroskopiteknad återgivning av bild och text på det tidigare odokumenterade myntet betecknat FP 9135.1 och det danska Nationalmuseets exemplar av Hauberg 39. Myntens åtsidor har präglats med samma stamp. Teckningar Sven Aagaard. —Microscopy drawing of images and text on the previously undocumented FP 9135.1 and the Danish National Museum's specimen of Hauberg 39. The two coins were struck with the same obverse die.

det är rätt eller fel att betala skatt till kejsaren. Han ber då att få se ett mynt som man betalar skatt med (*ostendite mihi nomisma census*). Man håller fram en denar och Jesus frågar vems bild och namn den visar. På svaret att det är kejsarens genmäler Jesus, »Ge då kejsaren det som tillhör kejsaren och Gud det som tillhör Gud» (Bibel 2000). I vårt fall kan myntherren sägas vara helgarderad som rättmätig mottagare av skatt, i sin egenskap av härskare på myntets bild med inskriften i Gud Faders namn!

Gåtfull Ulf

Vem var då Ulf i frånsidans text? Hauberg (1900, planche III:39) attribuerade ett mynt med den aktuella åtsidan – utan regentnamn – till Knut den store. Han uppgav också (kap. V–VII) att en *myntpräger* Ulf var verksam i Slagelse under Knuts regeringstid. Det framgår emellertid inte vad Hauberg grundade sin uppgift på, och den har inte kunnat verifieras med nu kända mynt (Jens Christian Moesgaard, e-post 15 juni 2012). Där emot ses Ulfs namn på mynt slagna i Ringsted kring 1025 (Moesgaard 2000, s. 44). Slagelse ligger bara tre mil från Ringsted, och man måste vara öppen för möjligheten att det kan ha före-

kommit förflyttning av myntmästare (eller stampar) däremellan – eller att det nyfunna myntet faktiskt slogs hos Ulf i Ringsted, där det ikonografiskt likartade Hauberg typ 36 – även det en raritet från Store Valby-skatten – anses vara präglat (DMS, s. 197). Det kan för övrigt tänkas att Ulf i Ringsted är samme Ulf som var myntmästare i Slagelse under Hardeknuts tid som kung i Danmark efter Knuts död 1035 (Moesgaard 2000, s. 44).

Sambandet Knut – Ulf – Slagelse är alltså oklart. Frånsidans text skiljer sig markant från tidens påbud att där ange både myntmästare och myntort (Hauberg 1900, kap. V–VI; von Heijne 2004, s. 105, 113). Därmed finns det anledning att fråga sig om Ulf kanske inte alls syftar på myntmästaren utan i stället på myntherren. Och här finns det en intressant kandidat: Ulf jarl som var svåger till Knut den store och utsedd till hans ställföreträdare som regent i Danmark när Knut vistades i den engelska delen av sitt imperium – vilket han gjorde den största delen av sin tid som kung (Sawyer 1999, s. 22; Lund 1999, s. 37; Bolton 2009, s. 219).

Det råder knappast något tvivel om att Ulf jarl konspirerade mot Knut och bland annat var

delaktig i bildandet av den svensk-norska pakt mellan Anund Jakob och Olaf Haraldsson som kulminerade i slaget vid Helgeå hösten 1026 (Keynes 1999, s. 63; Lund 1999, s. 37; Bolton 2009, s. 235–236). Det ligger nära till hands att se detta svek som ett motiv till att Knut den store, så kristen han var, lät mörda Ulf i kyrkan i Roskilde vid ottesången på juldagen 1026, så som berättas i medeltida krönikor (Weibull 1910; Bolton 2009, s. 237). Kanske hade Ulf tagit ut en alliansseger över Knut i förskott, och som en förberedelse inför ett tilltänkt övertagande av kungatiteln i Danmark låtit slå mynt i eget namn? En anledning till att företa en sådan förberedelse kunde vara att mynten på den tiden hade en massmedial funktion för att t.ex. tillkännage maktskiften och sprida propaganda (Malmer 2010, s. 32). I linje med denna tankegång kan budskapet i bild och text faktiskt läsas: »Mynt från Ulf, härskare i Gud Faderns namn»!

Sveodansk design?

I fråga om det aktuella myntets design har en kontakt mellan Ulf jarl och Anund Jakob ett särskilt intresse mot bakgrund av den senares myntning i Sigtuna. Det intressanta ligger i en bokstavligt talat perifer detalj, nämligen orneringen av ändarna på frånsidans korsarmar. Den varierar något i utformning från arm till arm, men är i princip sammansatt av cirklar. Korsavslutningar med cirkelornament hörde inte till dansk tradition, som följde det engelska mönstret med tre små bågar (Malmer 2010, s. 56). Däremot är cirkelornament karaktäristiska för myntningen i Sigtuna (Malmer 2010, s. 49). Man kan av den anledningen överväga möjligheten att den som skar stampen till frånsidan av det aktuella myntet antingen hörde hemma i Sigtuna eller var influerad av myntningen där. Myntrelaterade kontakter mellan Sigtuna och Danmark – inkluderande transport av stampar – är kända från andra sammanhang, och Brita Malmer talar till och med om ett sveodanskt nätverk när det gäller myntningen i början av 1000-talet (2010, s. 88–89). Värt att notera är dessutom att Long Cross-designen användes flitigt i Sigtuna ända tills myntningen upphörde där omkring 1030 (Malmer 2010, s. 295). I den danska myntproduktionen var andra frånsidestyper förhärskande under Knut

den stores tid. De få exempel på Long Cross som förekommer bland hans mynt (Hauberg typ 4, 23, 36 & 47) skiljer sig från den variant som presenteras här, både vad gäller korsarmarnas ornerade periferi och korsets centrum.

Placering i tiden

Resonemanget kring Ulf jarl förutsätter att myntet i fråga slogs senast 1026. Att så är fallet går inte att bevisa i dagsläget, men ett par omständigheter tyder på att det är möjligt. För det första anses Hauberg typ 39 (med den aktuella åtsidan) höra till de tidigast präglade mynten från Slagelse (Galster 1929). För det andra anses det troligt att myntningen i Slagelse kom igång i samband med en myntreform vars inledning förlagts till omkring 1026 (Jonsson 1999, s. 226). Tidsmässigt sammanföll denna reform med ett uppror mot Knut den store bland de danska stormännen under ledning av ingen mindre än Ulf jarl (Becker 1988, s. 128; Jensen 1995, s. 36). Reformen innebar att penningens vikt sänktes från omkring 1.4 g till i genomsnitt 1.0 g i östra och 0.75 g i västra Danmark (Jonsson 1999, s. 226). Vikten på det aktuella myntet – 1.09 g – är således väl förenlig med en reformerad penning från Själland, där både Slagelse och fyndplatsen är belägna.

Jakten på eftersläntrare från skatten i Store Valby fortsätter. Och vem vet, kanske det bland nya fynd dyker upp något som klargör historien bakom Ulfs myntning i Gud Faderns namn.

Tack

Stort tack till Brita Malmer (+), Cecilia von Heijne och Frédéric Elfver vid Kungliga Myntkabinettet i Stockholm och Martin Allen vid Fitzwilliam Museum i Cambridge för deras hjälp i sökandet efter paralleller till det beskrivna myntet. Fritidsdetektoristerna Tommy H. Olesen och Johannes Miaris Sundberg har bidragit till fynden i tabell 1.

Referenser

- Aagaard, S., 1994. Anvendelsen af mikroskopteegnemetoden til stempelundersøgelser. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*. Köpenhamn.
- Becker, C.J., 1988. Danske mønter som historisk kilde-materiale i 1000-tallet. Jensen, J.S. (red.). *Festskrift till Olaf Olsen på 60-årsdagen den 7. juni 1988*. Det Kongelige Nordiske Oldskrift Selskab. Köpenhamn.
- Bolton, T., 2009. *The empire of Cnut the Great: conquest*

- and consolidation of power in northern Europe in the early eleventh century. Leiden.
- Bruun Rasmussen. Auktion 820, 2011. Poul Henning Knudsen VII: Lot F4 & www.bruun-rasmussen.dk/search.do?iid=300360103&lang=sv&mode=detail.
- DMS = Jensen, J.S. et al., 1992. *Danmarks middelalderlige skattefund*. Del 1. København.
- Galster, G., 1929. Ringsted og Slagelse mønter. *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt*. Slagelse.
- Hauberg, P., 1900. *Myntforhold og udmyntninger i Danmark indtil 1146*. København.
- Hildebrand, B.E., 1846, 1881. *Anglosachsiska mynt i Svenska Kongliga Myntkabinettet funna i Sveriges jord*. Stockholm.
- Jensen, J.S. (red.), 1995. *Tusindtallets danske mønter fra Den kongelige Mønt- og Medaillesamling*. København.
- Jonsson, K., 1999. The coinage of Cnut. I Rumble 1999.
- Keynes, S., 1999. Cnut's earls. I Rumble 1999.
- L.E. Bruuns Mønt- og Medaillesamling, 1928. København.
- Lund, N., 1999. Cnut's Danish kingdom. I Rumble 1999.
- Malmer, B., 1997. *The Anglo-Scandinavian coinage c. 995–1020*. Commentationes de nummis saeculorum IX–XI in Suecia repertis. Nova series 9. Stockholm.
- 2010. *Den svenska mynthistorien. Vikingatiden ca 995–1030*. Stockholm.
- Moesgaard, J.C., 2000. Møntprägning i Ringsted og Slagelse i 1000-tallet. *Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt*. Slagelse.
- Nielsen, P., 2011. Lars Emil Bruuns samling flyttet. *Numismatisk Rapport* 111. Taastrup.
- Rumble A.R., 1999. (red.). *The reign of Cnut: King of England, Denmark and Norway*. London.
- Sawyer, P., 1999. Cnut's Scandinavian empire. I Rumble 1999.
- Vilborg, E., 2004. *Latinska citat = Dictum et scriptum latine*. Stockholm.
- von Heine, C., 2004. *Särpräglat. Vikingatida och tidigmedeltida myntfynd från Danmark, Skåne, Blekinge och Halland (ca 800–1130)*. Stockholm.
- Weibull, L., 1910. Dråpen i Roskilde i Knut den stores och Sven Estridsens tid. *Historisk Tidskrift för Skåneland* 4. Lund.

Summary

In May 2012, a coin of a previously unknown type was found by metal detectorists in a field at Store Valby in Denmark, where a hoard of Viking Period coins had been discovered in the 19th century. With an obverse identical to Hauberg type 39, attributed to Cnut the Great and Slagelse, Denmark, the reverse of the coin in question appears to be unprecedented. Instead of a Short Cross motif, as exhibited by all previously known examples of Hauberg 39, the reverse has a Long Cross design with an unparalleled legend reading +Λ/VL/FN/OMI. An interpretation of this legend

in Latin is *A Ulfnomi[sma]*, meaning that the coin comes from Ulf. The authors discuss whether this refers to a moneyer or to Cnut's brother-in-law and Danish viceroy Ulf Jarl, who allegedly plotted against the king in order to replace him on the throne of Denmark. The use of *nomisma* for "coin" in the reverse legend is commented on from a Biblical point of view, considering the religious message in the obverse inscription +INNOMIINE-DEIPATRI (a slight corruption of *In nomine Dei Patris* – in the name of God the Father).